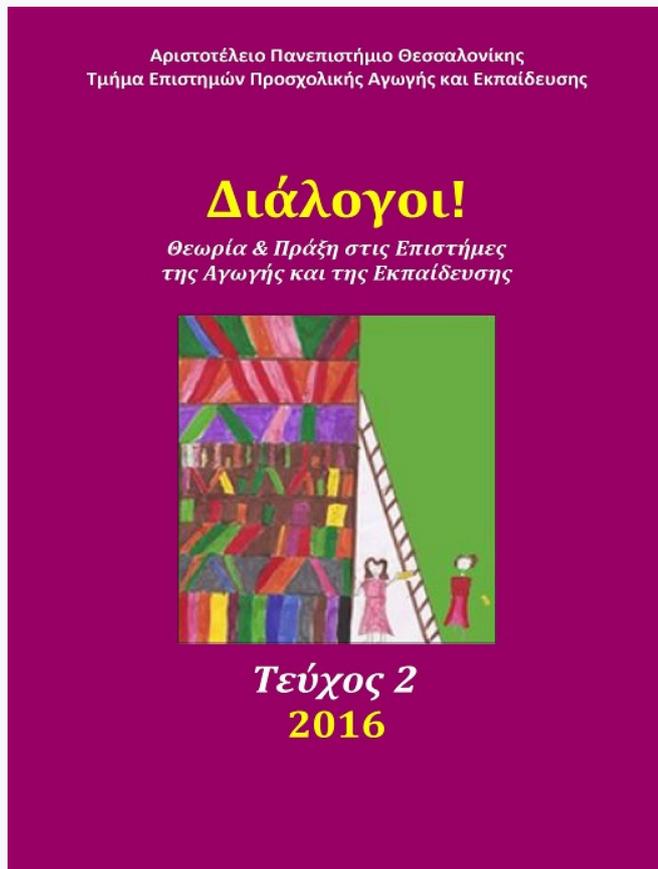

Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης

Τόμ. 2 (2016)

Οι καταλήψεις των σχολείων από τους μαθητές ως μορφή πολιτικής διαμαρτυρίας: εμπειρική προσέγγιση σε γενικά λύκεια της Κεντρικής Μακεδονίας

Anthony Papaeconomidou

doi: [10.12681/dial.10419](https://doi.org/10.12681/dial.10419)

Copyright © 2016, Anthony Papaeconomidou

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Papaeconomidou, A. (2016). Οι καταλήψεις των σχολείων από τους μαθητές ως μορφή πολιτικής διαμαρτυρίας: εμπειρική προσέγγιση σε γενικά λύκεια της Κεντρικής Μακεδονίας. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 2, 140–155. <https://doi.org/10.12681/dial.10419>

Οι καταλήψεις των σχολείων από τους μαθητές Λυκείου ως μορφή πολιτικής διαμαρτυρίας: εμπειρική προσέγγιση σε γενικά λύκεια της Κεντρικής Μακεδονίας

Αντώνης Δ. Παπαοικονόμου

ΑΠΘ

Περίληψη

Στην εργασία αυτή παρουσιάζεται μια έρευνα με ερωτηματολόγιο σε 991 μαθητές Γενικών Λυκείων της Κεντρικής Μακεδονίας σχετικά με τις καταλήψεις των σχολείων¹. Στην εισαγωγή γίνεται αναφορά στην πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών και στη σύνδεση της εν λόγω πολιτικοποίησης τους με την επιλογή της κατάληψης του σχολείου ως μορφής μη συμβατικής πολιτικοποιημένης διαμαρτυρίας. Στόχος της έρευνας είναι η διερεύνηση των λόγων που υποκινούν τους μαθητές Λυκείων να διαμαρτύρονται με τον καθιερωμένο αυτόν τρόπο πολιτικής διαμαρτυρίας. Παράλληλα αναζητήθηκαν παράγοντες που επηρεάζουν τις επιλογές των μαθητών όπως το φύλο, η τάξη στην οποία ανήκουν και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο συμπλήρωσαν μαθητές Λυκείου από σχολεία των νομών Κατερίνης και Θεσσαλονίκης. Αναλύθηκαν τρεις αιτίες οι οποίες υποθετικά συνδέονται με τις καταλήψεις των σχολείων: αιτήματα για βελτίωση της καθημερινότητάς τους, πολιτικοί και ιδεολογικοί λόγοι και εξωτερικοί λόγοι που δεν σχετίζονται με τη σχολική ζωή. Το σημαντικότερο εύρημα της έρευνας είναι το γεγονός ότι οι καταλήψεις δεν υποκινούνται τόσο από ιδεολογικά κριτήρια αλλά είναι μία προσπάθεια των μαθητών να ευαισθητοποιήσουν την κοινή γνώμη για τα καθημερινά τους προβλήματα. Επίσης διαφοροποιήσεις παρατηρήθηκαν ανάμεσα στα φύλα των μαθητών, με τα κορίτσια να παρουσιάζονται πιο συνειδητοποιημένα από τα αγόρια.

Λέξεις-κλειδιά: καταλήψεις σχολείων, μαθητές, πολιτική κοινωνικοποίηση

Abstract

This paper presents a postdoc research that was carried out in autumn 2015 by school of Politics of Aristotle University of Thessaloniki about the students' sit-ins at secondary education schools. In the introduction, the notion of political socialization is explained and it is associated with the students' option to sit-in their schools as a form of unconventional political demonstration. Also, the legitimacy of sit-ins is questioned according to the laws that recently were voted by the Greek parliament. The purpose of this research was to examine the factors

¹ Η έρευνα αυτή εκπονήθηκε στο πλαίσιο μιας μεταδιδακτορικής έρευνας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

that influence students to occupy schools every autumn and to describe the profile of the students that act in this way. At the same time, other reasons that may influence these actions were examined, such as the students' gender, grade and the educational level of their parents. The sample consisted of 991 senior high school pupils that were collected from schools of central Macedonia. A questionnaire was used which was completed by senior high school students from the prefectures of Katerini and Thessaloniki. Three causes were analysed which hypothetically are connected with school sit-ins: petitions about the improvement of their everyday life, political and ideological reasons and reasons that are not related with school life. The most important finding of this research is the fact that sit-ins are not ignited by ideological motives. They represent a students' effort to motivate and sensitize the public about their everyday problems in school. Also, differentiations were observed between the sexes: the girls are presented more politically aware than the boys. The findings of this research stress the fact that most students are in a state of confusion as far as the sit-ins are concerned. Even though younger students have more ideological motives and believe in the political aspect of sit-ins, senior students believe that sit-ins are a habit that gives them a chance to rest and to study at home without being distracted by subjects in which they are not interested.

Keywords: pupils, secondary education, sit-ins, political socialization

Εισαγωγή

Αφετηρία της παρούσας έρευνας αποτελεί ο προβληματισμός του συγγραφέα για τις συνεχιζόμενες και τακτικές καταλήψεις των σχολείων από τους μαθητές σχεδόν κάθε φθινόπωρο (Δουζίνας, 2011· Πεχτελίδης, 2011)². Αυτή η πράξη συνδέεται με την πολιτική κοινωνικοποίηση των εφήβων, η οποία με τη σειρά της αποτελεί μέρος της κοινωνικοποίησης. Μέρος της κοινωνικοποίησης του ατόμου αποτελεί η πολιτική κοινωνικοποίηση, η οποία, σε ευρεία διατύπωση, ενδιαφέρεται για εκείνες τις διαδικασίες που δίνουν τη δυνατότητα στο άτομο να αναπτύξει νέους προσανατολισμούς, ή να ενισχύσει παλιούς, στην κατεύθυνση των υπαρχουσών πολιτικών νορμών και στη διαχείριση της εξουσίας μέσα σε μια κοινωνία (Blackledge & Hunt 1995· Καλογιαννάκη, 1990· Καρακατσάνη, 2004). Η διαδικασία που παρακινεί το άτομο να αντιληφθεί το ρόλο του, φανερά ή με λανθάνοντα τρόπο, ως πολιτικό δρων ονομάζεται πολιτική κοινωνικοποίηση (political socialization - politicization). Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική κοινωνικοποίηση ασχολείται:

- με την αντίληψη της πολιτικής εξουσίας από τους πολίτες,
- με τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης,
- με την προετοιμασία των πολιτών, έτσι ώστε να επιτελέσουν τον πολιτικό ρόλο τους ως άτομα ικανά να λάβουν αποφάσεις, όταν αντιμετωπίζουν ένα δίλημμα σε σχέση με ένα δημόσιο ζήτημα (Παπαοικονόμου, 2011, 2014) και

² Μάλιστα, για το 2016 έχει εξαγγελθεί πανελλαδική κατάληψη των σχολείων στις 7 Νοεμβρίου για όλα τα σχολεία της χώρας. <http://www.esos.gr/arthra/46799/syntonistiko-mathiton-7-noemvrioy-katalipseis-sta-sholeia>

- με τη στελέχωση της διοίκησης.

Αυτά τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής κοινωνικοποίησης, όσο αυθαίρετα και ασύνδετα και αν φαίνονται εκ πρώτης όψης, είναι συνεπή με τις διάφορες πτυχές της έννοιας όπως τουλάχιστον αναφέρεται σε πολλούς συγγραφείς (Hyman, 1959· Μπιτσάκη & Τσαγγάρη, 2000· Μυλωνάς, 1998· Παντελίδου-Μαλούτα, 1985, 1987). Μια σύνθεση των απόψεων αυτών των συγγραφέων φανερώνει σημαντικές πτυχές της πολιτικής κοινωνικοποίησης (Νόβα-Καλτσούνη, 1998). Ως κοινωνική διαδικασία,

- φανερώνει στον πολίτη, με τη συμμετοχή του στη διεργασία λήψης των αποφάσεων και στην παρακίνηση, την ανάγκη ταύτισης με το πολιτικό σύστημα και τα σύμβολα του,
- επηρεάζει και τροποποιεί, με την εισαγωγή των πολιτών στην πολιτική ζωή, τους υπάρχοντες κοινωνικοπολιτικούς θεσμούς,
- δημιουργεί μια συναισθηματική ταύτιση των ατόμων με την πατρίδα, με πολιτικές γνώσεις και με μια αίσθηση κρίσης που σχετίζεται με δημόσια θέματα, όπως επίσης και με αξιολογικούς και κανονιστικούς προσανατολισμούς που δίνουν τη δυνατότητα στον πολίτη να ερμηνεύει τις δημόσιες πολιτικές και αποφάσεις μέσω μιας αποδεκτής κοινωνικής νόρμας, και
- συνεισφέρει στη διατήρηση και στη δημιουργία μιας σταθερής πολιτικής κουλτούρας (Easton & Dennis, 1969, 1980· Παπαναούμ-Τζίκα, 1989· Παραιοκονομου, 2015).

Οι μαθητές που έχουν τις εμπειρίες καινοτόμων προσεγγίσεων, όπως με προγράμματα σχολικών δραστηριοτήτων που συνδέονται άμεσα με την πολιτική πραγματικότητα, τείνουν να ασχολούνται περισσότερο με τα πολιτικά πράγματα κατά τη διάρκεια της ενηλικίωσης (Παπαιοκονόμου, 2016· Χρυσοστομίδου, 2007). Παρόλο που τα σχολεία έχουν μεγάλες δυνατότητες ως φορείς πολιτικής κοινωνικοποίησης, δεν φέρουν πάντα εις πέρας πετυχημένα το έργο τους και δεν διδάσκουν ακόμη και τα βασικά για την κυβέρνηση στους μαθητές (Μυλωνάς, 1998). Επιπλέον, ο μέσος όρος του χρόνου που σπαταλάται σε θέματα σχετικά με την πολιτειακή εκπαίδευση είναι λιγότερος από 3 ώρες εβδομαδιαίως (Παντελίδου-Μαλούτα, 1987). Φαινόμενο των τελευταίων χρόνων στην εκπαίδευση άμεσα συνδεδεμένο με την πολιτική κοινωνικοποίηση και την πολιτική παιδεία των μαθητών είναι αυτό των καταλήψεων των σχολείων εκ μέρους των μαθητών. Η τάση αυτή δεν είναι απρόβλεπτη αλλά επαναλαμβάνεται σχεδόν κάθε χρόνο, κυρίως την εποχή του φθινοπώρου (Δουζίνας, 2011· Πεχτελίδης, 2011). Έχουν γραφτεί μελέτες οι οποίες συνδέουν τις καταλήψεις ως πολιτικοποιημένη νεανική διαμαρτυρία με την πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών στο σχολείο (Μυλωνάς, 1998). Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, χρήσιμο θα ήταν η διερεύνηση της τάσης των μαθητών στην Ελλάδα να κλείνουν τα σχολεία σχεδόν κάθε φθινόπωρο χωρίς να έχουν κάποια νομιμοποίηση (βλ. υποσημείωση 3). Η εργασία έχει τα εξής μέρη: α) μία εισαγωγή στην πολιτικοποιημένη νεανική διαμαρτυρία, β) τη σκιαγράφηση του σκοπού της έρευνας και της μεθοδολογίας, γ) την παρουσίαση των αποτελεσμάτων και δ) τη συζήτηση και τα συμπεράσματα.

Η πολιτικοποιημένη νεανική διαμαρτυρία

Το φαινόμενο των καταλήψεων των σχολείων αποτελεί σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές ένα είδος απεργίας εκ μέρους των μαθητών και εντάσσεται εννοιολογικά στο πλαίσιο της λεγόμενης πολιτικοποιημένης νεανικής διαμαρτυρίας, που χρησιμοποιεί μη-συμβατικά (unconventional) μέσα πολιτικής συμμετοχής (Barnes & Kaase, 1979-Γκότοβος, 1996). Έτσι, ορισμένες διαπιστώσεις και ευρήματα που προέκυψαν από έρευνες των δεκαετιών του 1960 και 1970 αναφορικά με τις φοιτητικές κινητοποιήσεις ισχύουν σε κάποιο βαθμό και στην περίπτωση των μαθητικών καταλήψεων, εφόσον βέβαια ληφθούν υπόψη η ηλικία των μαθητών και η αντίστοιχα μεγαλύτερη πολιτική ανωριμότητα τους.

Πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η πολιτική ανωριμότητα των μαθητών ισχύει αναλογικά και για τους μαθητές των άλλων ευρωπαϊκών χωρών – με διαφορές φυσικά ανάμεσα στις χώρες. Παρόλα αυτά οι καταλήψεις των σχολείων από τους άλλους ευρωπαίους μαθητές σπανίζουν και μάλιστα με την περιοδικότητα της εμφάνισης αυτής της θεσμικής ανωμαλίας και των υλικών ζημιών που προκαλεί, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα (Kim, 2007). Πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι οι καταλήψεις στα σχολεία από τους μαθητές είναι μια πράξη παράνομη³. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι το αδίκημα της κατάληψης δημόσιου χώρου είναι αυτεπάγγελτο, που σημαίνει ότι η αστυνομία μπορεί να επέμβει οποτεδήποτε⁴.

Πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι σύμφωνα με πρόσφατη διάταξη τον Απρίλιο του 2016 η ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας εξέφρασε την πλήρη αντίθεσή της στην

³ Σύμφωνα με τον *Ποινικό Κώδικα*, άρθρο 334, παρ. 3:

«Όποιος εισέρχεται παράνομα σε κατάσταση ή χώρο δημόσιας, δημοτικής ή κοινοτικής υπηρεσίας ή νομικού προσώπου δημόσιου δικαίου ή επιχείρησης κοινής ωφέλειας ή παραμένει στους χώρους αυτούς παρά τη θέληση της υπηρεσίας που τους χρησιμοποιεί, της οποίας τη θέλησή του δηλώνει ο νόμιμος εκπρόσωπος ή ο υπάλληλός της, και προκαλεί έτσι διακοπή ή διατάραξη της ομαλής διεξαγωγής της υπηρεσίας τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών».

⁴ Σύμφωνα, όμως, με *εγκύκλιο της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου* (28-09-2011), η αστυνομία πρέπει κατά την επέμβαση να αποφεύγει τη σύλληψη ανήλικων μαθητών και να συλλαμβάνει τους εξωσχολικούς ενήλικες δράστες:

«Τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται συχνά το φαινόμενο της καταλήψεως των σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από μερίδα μαθητών. Αυτοί, που κατά κανόνα αποτελούν οργανωμένες μειοψηφίες, ασφαλίζουν τις εισόδους τους σχολείου τους και παρεμποδίζουν την είσοδο τόσο των συμμαθητών τους όσο και του διδακτικού προσωπικού. (...) Όμως, οι συμπεριφορές αυτές κατά τις καταλήψεις στα σχολεία λαμβάνουν τη μορφή ποινικά κολάσιμων πράξεων όπως είναι της διατάραξης οικιακής ειρήνης, της απρόκλητης φθοράς πράγματος που χρησιμεύει για κοινό όφελος και της κλοπής. Επειδή τα εγκλήματα αυτά διώκονται αυτεπάγγελα, είναι αυτονόητη η εισαγγελική παρέμβαση μέσω των αστυνομικών αρχών τόσο για την βεβαίωση των εγκλημάτων όσο και την εξακρίβωση των στοιχείων των δραστών τους. Στο πλαίσιο αυτό, να ζητείται η συμβολή των εκπαιδευτικών του σχολείου οι οποίοι κατά κανόνα γνωρίζουν την ταυτότητα όσων πρωταγωνιστούν στις καταλήψεις. Σε εξαιρετικές και σοβαρές περιπτώσεις επιβάλλεται να ακολουθείται και η αυτόφωρη διαδικασία σε βάρος εξωσχολικών ενήλικων δραστών. Αντίθετα, η αυτόφωρη διαδικασία σε βάρος ανήλικων μαθητών πρέπει να αποφεύγεται. Σε κάθε περίπτωση εξεζητημένης εγκληματικής συμπεριφοράς από ανήλικους μαθητές να ερευνάται και η τυχόν συνδρομή των όρων του εγκλήματος της παραμέλησης εποπτείας ανηλίκου από τους γονείς τους».

πρακτική να οδηγούνται μαθητές/τριες στα δικαστήρια για τη συμμετοχή τους σε κινητοποιήσεις που αποφασίζει συλλογικά η μαθητική κοινότητα. Σύμφωνα με το Υπουργείο, αυτή η αντίθεση βασίζεται πρωτίστως σε παιδαγωγικές αρχές, τις οποίες οφείλουν να σέβονται πρώτα και κύρια οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί και είναι ανεξάρτητη από τη συμφωνία ή τη διαφωνία με τον τρόπο που οι μαθητές/τριες διεκδικούν κάθε φορά τα αιτήματά τους⁵. Μάλιστα ο υπουργός Παιδείας Ν. Φίλης, πρώην υπουργός Παιδείας, επισημαίνει ότι διαφωνεί κάθετα με τη λειτουργία αυτού που θα ονόμαζε κανείς «μαθητοδικείο», δηλαδή την προσαγωγή μαθητών σε δίκη εξαιτίας της συμμετοχής τους στις καταλήψεις σχολείων⁶, δηλώνοντας ότι «θέλουμε κάτι περισσότερο από την κατάργηση της ρύθμισης. Θέλουμε να αποκαταστήσουμε κλίμα δημοκρατίας στα σχολεία, κλίμα συνεννόησης ανάμεσα στους μαθητές, στους εκπαιδευτικούς τους και τους γονείς μέσα από τη λειτουργία των συμβουλίων των σχολείων»⁷.

Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της έρευνας αυτής είναι η διερεύνηση των χαρακτηριστικών των μαθητών (φύλο, τάξη και μορφωτικό επίπεδο γονέων) που προβαίνουν στις καταλήψεις των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κάθε χρόνο στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, καταρχάς αναζητήθηκαν οι αιτίες που ωθούν τους μαθητές Γενικών Λυκείων να κλείνουν τα σχολεία αλλά και η διαδικασία, η οποία τελικά ακολουθήθηκε για να αποφασισθεί η κατάληψη. Τέλος, εξετάστηκε η επίδραση των χαρακτηριστικών που προαναφέρθηκαν στην τάση των μαθητών να εφαρμόζουν την κατάληψη των σχολείων τους ως μέθοδο πολιτικής διαμαρτυρίας, διότι έρευνες έχουν δείξει ότι αποτελούν σημαντικούς παράγοντες κοινωνικοποίησης (Δεμερτζής & Σταυρακάκης, 2008). Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν σχετίζονταν:

- με τις αιτίες που ωθούν τους μαθητές να κλείνουν τα σχολεία τους. Αυτές αφορούν βασικά και καθημερινά προβλήματα του σχολείου τους, υπάρχουν ιδεολογικοί και κομματικοί λόγοι ή αφορούν άλλους εξωτερικούς παράγοντες;
- με την επίδραση των χαρακτηριστικών των μαθητών που προαναφέρθηκαν στις αιτίες παραπάνω.

Μεθοδολογία έρευνας

Τα δεδομένα της έρευνας αυτής προέρχονται από μία ευρύτερη μεταδιδακτορική έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2015 στο πλαίσιο του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου

⁵<http://www.esos.gr/arthra/45381/ypourgeio-oi-ekpaideytikoi-na-sevontai-tis-mathitikes-kinitopoiiseis>

⁶ «Εκφράζοντας δε και στην πράξη αυτή του την πολιτική», το υπουργείο Παιδείας υπενθυμίζει ότι «προώθησε πρόσφατα την ψήφιση διάταξης νόμου (αρ. 45, παρ. 2 του ν. 4386/16), με την οποία καταργήθηκε η σχετική Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου του 1999 που κυρώθηκε με το ν. 2811/2000, η οποία ποινικοποιούσε τις κινητοποιήσεις των μαθητών/τριών, οδηγώντας παράλληλα ανήλικα παιδιά στα περίφημα 'μαθητοδικεία'».

<https://www.alfavita.gr/arthron/katargeitai-i-timoria-ton-mathitikon-katalipseon>

⁷ Βλ. www.avgi.gr/issue_2010/index.php

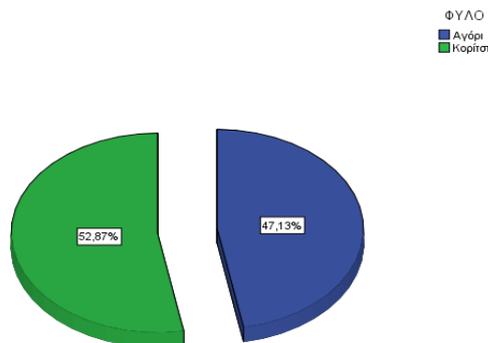
Θεσσαλονίκης και αφορούσε την πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Παπαϊκονόμου, 2015α, σσ. 58-60). Για τη διερεύνηση του ερευνητικού προβλήματος χρησιμοποιήθηκε η επισκόπηση (survey), που θεωρείται πλεονεκτικότερη άλλων ερευνητικών εργαλείων, προκειμένου να συμμετάσχει στην έρευνα ένας μεγάλος αριθμός μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από την Κεντρική Μακεδονία. Επιλέχθηκαν σχολεία των νομών Θεσσαλονίκης και Κατερίνης με στρωματοποιημένη δειγματοληψία, έτσι ώστε να φανούν οι απόψεις των μαθητών και από αστική και από ημιαστική αλλά και από επαρχιακή περιοχή.

Η προβληματική της έρευνας στηρίχθηκε σε δύο προηγούμενες μελέτες που έγιναν για συναφή θέματα. Η πρώτη είναι η έρευνα που διεξήχθη από τον Μιχάλη Κελλανίδη (2012) και αφορούσε τη διερεύνηση των απόψεων μαθητών σχετικά με τις καταλήψεις. Η δεύτερη αφορά την έρευνα των Δεμερτζή και Σταυρακάκη (2008) σχετικά με τη νεολαία και τις στάσεις της για διάφορα ζητήματα της καθημερινότητας. Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου προσαρμόστηκαν ανάλογα στα δεδομένα και στις τοπικές συνθήκες της Κεντρικής Μακεδονίας (επάγγελμα γονέων και οικονομική κατάσταση) με σκοπό τη διασφάλιση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της. Καταρχάς, διενεργήθηκε μια πιλοτική έρευνα με μία τάξη λυκείου, για να διαπιστωθεί η ανταπόκριση των μαθητών στο ερωτηματολόγιο και να χρονομετρηθεί η συμπλήρωσή του. Τα αποτελέσματα έδειξαν γενικά μια καλή ανταπόκριση, ενώ ο χρόνος συμπλήρωσης δεν υπερέβαινε τα 25 λεπτά. Αφού εγκρίθηκε η έρευνα από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής και δόθηκαν οι απαραίτητες οδηγίες αναδιάρθρωσης του ερωτηματολογίου σε ορισμένα σημεία του, στάλθηκαν ταχυδρομικά τα πρώτα σημειώματα στους γονείς, έτσι ώστε να ενημερωθούν για την έρευνα και να δώσουν την έγκρισή τους ή όχι, δεδομένου ότι η έρευνα απευθύνονταν σε ανήλικους και αφορούσε ένα ευαίσθητο κοινωνικό ζήτημα (Μυλωνάς, 1998). Πρέπει να σημειωθεί ότι το σύνολο των γονέων έδωσε την έγκριση και δεν παρουσιάστηκαν προβλήματα απόρριψης της έρευνας εκ μέρους τους. Αφού επιδόθηκαν με διά ζώσης επισκέψεις του ερευνητή γύρω στα 1100 ερωτηματολόγια στους μαθητές Γενικών Λυκείων από πέντε συνολικά σχολεία (δύο στο νομό Κατερίνης και τρία στο νομό Θεσσαλονίκης), επιστράφηκαν 991 συμπληρωμένα, τα οποία αποτελούν το τελικό δείγμα της έρευνας αυτής. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα ερωτηματολόγια επιστράφηκαν με ευθύνη των διευθυντών των σχολείων, οι οποίοι τα συγκέντρωσαν και τα απέστειλαν ταχυδρομικώς στον παραλήπτη ερευνητή.

Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας έγινε με το στατιστικό πακέτο SPSS V21. Οι ερωτήσεις, οι οποίες στο σύνολό τους ήταν της μορφής Likert, ήταν δομημένες γύρω από τρεις άξονες:

- Αιτήματα για βελτίωση της καθημερινότητας τους
- Πολιτικοί και ιδεολογικοί λόγοι
- Εξωτερικοί λόγοι που δεν σχετίζονται με τη σχολική ζωή.

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν, καταρχάς, κάποια περιγραφικά δεδομένα, τα οποία θα αποτελέσουν τις ανεξάρτητες μεταβλητές στην επαγωγική ανάλυση σε δεύτερη φάση. Όπως φαίνεται και από το επόμενο γράφημα το 52,87% είναι κορίτσια, ενώ το 47,13% είναι αγόρια.

Γράφημα 1
Το φύλο των μαθητών

Όσον αφορά την τάξη στην οποία φοιτούν οι μαθητές που συμμετείχαν στην έρευνα το 39,3% φοιτάει στην Α' Λυκείου (389 μαθητές), το 33,8% φοιτάει στη Β' Λυκείου (335 μαθητές) και το 26,9% φοιτάει στη Γ' Λυκείου (267 μαθητές).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Α' Λυκείου	389	39,3
Β' Λυκείου	335	33,8
Γ' Λυκείου	267	26,9
Σύνολο	991	100,0

Πίνακας 1
Ποσοστά μαθητών ανά τάξη φοίτησης

Τέλος για την καταλληλότερη επεξεργασία των αποτελεσμάτων, το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων χωρίστηκε σε τρεις κατηγορίες: τους κατόχους πτυχίου μέχρι και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τους κατόχους πανεπιστημιακών διπλωμάτων (ΑΕΙ και ΤΕΙ) και τους κατόχους μεταπτυχιακών διπλωμάτων (πρώτου και δεύτερου επιπέδου). Τα αναλυτικά αποτελέσματα παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

	Πατέρας		Μητέρα	
	Συχνότητα	Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό
Απολυτήριο Δημοτικού ή λιγότερο	65	6,6	47	4,7
Απολυτήριο Γυμνασίου	117	11,8	110	11,1
Απολυτήριο Λυκείου	297	30,0	316	31,9
Πτυχίο Ανώτερης Σχολής	204	20,6	189	19,1
Πτυχίο Ανώτατης Σχολής	172	17,4	179	18,1
Μεταπτυχιακό	42	4,2	44	4,4
Διδακτορικό	16	1,6	16	1,6
Σύνολο	913	92,1	901	90,9
Missing	77	7,8	90	9,1
Σύνολο	991	100,0	991	100,0

Πίνακας 2
Μορφωτικό επίπεδο γονέων

Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Σε πρώτη φάση θα παρουσιαστούν οι απόψεις των μαθητών για τους λόγους που τους ωθούν κάθε χρόνο να κλείνουν τα σχολεία τους. Όσον αφορά τον πρώτο άξονα, οι μαθητές ρωτήθηκαν αν προβαίνουν στις καταλήψεις των σχολείων τους επειδή διεκδικούν συγκεκριμένες πράξεις εκ μέρους των καθηγητών τους, όπως για παράδειγμα την κάλυψη ενός κενού εκπαιδευτικού ή τη βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής του σχολείου τους, γεγονός που κατά τη γνώμη τους δυσχεραίνει τη μαθησιακή διαδικασία. Όσον αφορά τη διεκδίκηση αιτημάτων εκ μέρους των μαθητών το 85,3% απάντησε θετικά ενώ το 14,6% αρνητικά. Για τη βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 74,1% θετικά και 25,8% αρνητικά (Cronbach's alpha=0,760).

	Συχνότητα	Ποσοστό
OXI	144	14,7
NAI	838	85,3
Σύνολο	982	100,0
Missing	99	9
Σύνολο	991	
$\chi^2=334.800$, $df=2$	$P=0,001$	

Πίνακας 3
Καταλήψεις εξαιτίας διεκδίκησης αιτημάτων που έχουν σχέση με το προσωπικό

	Συχνότητα	Ποσοστό
OXI	254	25,9
NAI	728	74,1
Σύνολο	982	100,0
Missing	99	9
Σύνολο	991	
Χ ² =234.980, df=2		P=0,002

Πίνακας 4

Καταλήψεις εξαιτίας αιτημάτων βελτίωσης υλικοτεχνικής υποδομής

Τα ποσοστά παραπάνω δείχνουν ότι η πλειοψηφία των μαθητών Λυκείων διατείνονται ότι προβαίνουν σε αυτού του είδους τη διαμαρτυρία επειδή έχουν κάποια αιτήματα είτε όσον αφορά την παρεχόμενη γνώση είτε όσον αφορά την υλικοτεχνική υποδομή. Είναι γεγονός όμως ότι συμπεράσματα άλλων ερευνών έχουν δείξει ότι οι καταλήψεις των σχολείων δεν αποτελούν αποφάσεις των συλλογικών οργάνων των μαθητών αλλά αποφάσεις μειοψηφιών χωρίς ουσιαστικά αιτήματα. Η άποψη αυτή όμως θα συζητηθεί περαιτέρω αφού ολοκληρωθεί η ανάλυση.

Ο δεύτερος άξονας αφορούσε την κατάληψη του σχολείου ως πολιτικοποιημένη διαμαρτυρία με μη συμβατικά μέσα (unconventional political demonstration) και υποστήριξη γενικότερων πολιτικών και κοινωνικών αιτημάτων, ως μία αντίσταση στο κατεστημένο που υποκινείται από εσωτερικούς λόγους αμφισβήτησης στο υπάρχον σύστημα. Ο τρίτος άξονας σχετιζόταν με άλλες αιτίες οι οποίες αφορούσαν την κατάληψη ως ευκαιρία για ξεκούραση και ως συνηθισμένη τάση (μόδα) και ευκαιρία για διασκέδαση («χαβαλέ»).

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο άξονα σύμφωνα με τα λεγόμενα των μαθητών, οι καταλήψεις των σχολείων δεν υποκινούνται από πολιτικά και ιδεολογικά κίνητρα σε ποσοστό 68,23% παρόλο που ένα σημαντικό ποσοστό 31,27% προβάλλει τα πολιτικά και κοινωνικά αιτήματα ως βασικό λόγο διαμαρτυρίας. Επίσης ένα σημαντικό ποσοστό 61,41% δεν θεωρεί τις καταλήψεις ως μία μορφή αντίστασης στο κατεστημένο, αλλά μάλλον μία μορφή ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους (Cronbach' alpha 0,656).

	Συχνότητα	Ποσοστό
OXI	670	68,2
NAI	312	31,8
Σύνολο	982	100,0
Missing	99	9
Σύνολο	991	
Χ ² =123.870, df=2		P=0,000

Πίνακας 5

Καταλήψεις εξαιτίας υποστήριξης πολιτικών και κοινωνικών αιτημάτων

		Συχνότητα	Ποσοστό
	OXI	603	61,4
	NAI	379	38,6
	Σύνολο	982	100,0
Missing	99	9	
Σύνολο		991	
Χ ² =202.989, df=2		P=0,002	

Πίνακας 6

Καταλήψεις εξαιτίας αντίστασης στο κατεστημένο

Παρόμοια με αυτά του δεύτερου άξονα ήταν και τα αποτελέσματα του τρίτου άξονα. Πιο συγκεκριμένα, το 69,76% των μαθητών διαφωνεί με την καθιερωμένη άποψη ότι οι καταλήψεις των σχολείων είναι μία πλέον συνηθισμένη πράξη εκ μέρους τους, μία «μόδα» με άλλα λόγια, η οποία δεν έχει συγκεκριμένες αιτίες. Στο ίδιο μήκος, το 60,08% διαφωνεί με την άποψη ότι οι καταλήψεις είναι μία ευκαιρία για ξεκούραση. Τέλος, το 82,99% απορρίπτει την άποψη ότι οι καταλήψεις των σχολείων υποκινούνται από άλλες κοινωνικές ομάδες, εξωσχολικές, οι οποίες κατά κύριο λόγο έχουν ως στόχο την προώθηση των δικών τους συμφερόντων μέσω της κοινωνικής αναταραχής που δημιουργείται στα σχολεία (Cronbach' alpha 0,870).

		Συχνότητα	Ποσοστό
	OXI	685	69,8
	NAI	297	30,2
	Σύνολο	982	100,0
Missing	99	9	
Σύνολο		991	
Χ ² =150.900 df=2		P=0,003	

Πίνακας 7

Καταλήψεις επειδή είναι πλέον «μόδα»

		Συχνότητα	Ποσοστό
	OXI	815	83,0
	NAI	167	17,0
	Σύνολο	982	100,0
Missing	99	9	
Σύνολο		991	
Χ ² =101.450, df=2		P=0,001	

Πίνακας 8

Καταλήψεις λόγω υποκίνησης τους από εξωσχολικές ομάδες

	Συχνότητα	Ποσοστό
OXI	590	60,1
NAI	392	39,9
Σύνολο	982	100,0
Missing	99	9
Σύνολο	991	
Χ ² =140.980 df=2		P=0,002

Πίνακας 9

Καταλήψεις επειδή είναι ευκαιρία για ξεκούραση

Σε μία δεύτερη φάση θα γίνει μια συσχέτιση των παραπάνω μεταβλητών με τις ανεξάρτητες που παρουσιάστηκαν στην περιγραφική ανάλυση. Καταρχάς διερευνήθηκε η επίδραση του φύλου, στη συνέχεια η τάξη και τέλος το μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Όσον αφορά τον πρώτο άξονα, παρατηρείται μία στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τα κορίτσια σε ποσοστό 88,5%, σε σύγκριση με το αντίστοιχο 82% των αγοριών, να θεωρούν ότι η διεκδίκηση συγκεκριμένων αιτημάτων που αφορούν την καθημερινότητα τους είναι η κύρια αιτία των καταλήψεων (Cramer's V =134.790, df=2, p=0,002). Όμοια, αλλά σε υψηλότερο ποσοστό, τα κορίτσια θεωρούν ότι η βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής αποτελεί σημαντικό λόγο διαμαρτυρίας σε ποσοστό 81,5% σε σύγκριση με το αντίστοιχο 66,6% των αγοριών (Cramer's V =142.870, df=3, p=0,001).

	Διεκδίκηση αιτημάτων των μαθητών		Σύνολο	Βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής (βιβλία, χώροι, τουαλέτες, αυλές, θέρμανση)		Σύνολο	
	OXI	NAI		OXI	NAI		
ΦΥΛΟ	Αγόρι	82 18,0%	373 82,0%	455 100,0%	152 33,4%	303 66,6%	455 100,0%
	Κορίτσι	59 11,5%	454 88,5%	513 100,0%	95 18,5%	418 81,5%	513 100,0%
Σύνολο	141 14,6%	827 85,4%	968 100,0%	247 25,5%	721 74,5%	968 100%	

Πίνακας 10

Συσχέτιση φύλου και αιτιών κατάληψης

Σε σχέση με το δεύτερο άξονα, στατιστικά σημαντική σχέση παρατηρήθηκε ανάμεσα στο φύλο και στην επιλογή των καταλήψεων εξαιτίας μιας αντίστασης στο

κατεστημένο. Πιο συγκεκριμένα τα αγόρια σε ποσοστό 43,3% σε σύγκριση με το αντίστοιχο 34,7% των κοριτσιών θεωρούν ότι οι καταλήψεις είναι μία μορφή αμφισβήτησης του υπάρχοντος κατεστημένου (Cramer's $V = 24.890$, $df=2$, $p=0,000$).

	Αντίσταση στο κατεστημένο		Σύνολο
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	
Αγόρι	258	197	455
ΦΥΛΟ	56,7%	43,3%	100,0%
Κορίτσι	335	178	513
	65,3%	34,7%	100,0%
Σύνολο	593	375	968
	61,3%	38,7%	100,0%

Πίνακας 11

Συσχέτιση φύλου και κατάληψης εξαιτίας μιας αντίστασης στο κατεστημένο

Τέλος όσον αφορά τον τρίτο άξονα, στατιστικά σημαντική σχέση παρατηρείται μόνο στην περίπτωση της επιλογής αυτού του τρόπου διαμαρτυρίας εξαιτίας της ανάγκης για ξεκούραση. Τα αγόρια είναι αυτά που σε ποσοστό 43,7% έχουν αυτή την άποψη σε σύγκριση με το αντίστοιχο 36,1% των κοριτσιών (Cramer's $V = 223.546$, $df=2$, $p=0,001$).

	Είναι ευκαιρία για ξεκούραση		Σύνολο
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	
Αγόρι	256	199	455
ΦΥΛΟ	56,3%	43,7%	100,0%
Κορίτσι	328	185	513
	63,9%	36,1%	100,0%
Σύνολο	584	384	968
	60,3%	39,7%	100,0%

Πίνακας 12

Συσχέτιση φύλου και κατάληψης εξαιτίας της κούρασης λόγω του φόρτου των σπουδών

Η δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή της οποίας εξετάστηκε η επίδραση στους τρεις άξονες ερωτήσεων ήταν η τάξη στην οποία φοιτούσαν οι μαθητές. Παρατηρήθηκε μία στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στην τάξη και στη θέληση των μαθητών να κλείνουν τα σχολεία με στόχο τη διεκδίκηση αιτημάτων που βελτιώνουν την καθημερινότητά τους. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές της Α' λυκείου σε ποσοστό 88,1%

σε σύγκριση με το αντίστοιχο 85,2% των μαθητών της Β' λυκείου και το 81,5% της Γ' προκρίνουν αυτό το λόγο (Cramer's $V = 145.870$, $df=1$, $p=0,001$). Μπορεί η διαφορά να είναι μικρή, παρόλα αυτά διαφαίνεται η τάση των νεότερων μαθητών να νοιάζονται περισσότερο για τα καθημερινά τους προβλήματα στο σχολείο.

		Διεκδίκηση αιτημάτων των μαθητών		Σύνολο
		ΟΧΙ	ΝΑΙ	
ΤΑΞΗ	A' Λυκείου	46 11,9%	341 88,1%	387 100,0%
	B' Λυκείου	49 14,8%	281 85,2%	330 100,0%
	Γ' Λυκείου	49 18,5%	216 81,5%	265 100,0%
Σύνολο		144 14,7%	838 85,3%	982 100,0%

Πίνακας 13

Συσχέτιση τάξης και καταλήψεων λόγω διεκδίκησης αιτημάτων εκ μέρους των μαθητών

Από τους άλλους άξονες η μόνη περίπτωση στην οποία διαφάνηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση ήταν η περίπτωση της άποψης ότι η κατάληψη είναι μόδα. Σε αυτήν την περίπτωση οι μαθητές της Γ' λυκείου σε ποσοστό 43,4% προκρίνουν τη συνήθεια ως σημαντικότερο λόγο σε σύγκριση με το αντίστοιχο 24,8% των μαθητών της Β' και το 25,8% των μαθητών της Α' (Cramer's $V = 145.989$, $df=2$, $p=0,002$).

		Είναι «μόδα»		Σύνολο
		ΟΧΙ	ΝΑΙ	
ΤΑΞΗ	A' Λυκείου	287 74,2%	100 25,8%	387 100,0%
	B' Λυκείου	248 75,2%	82 24,8%	330 100,0%
	Γ' Λυκείου	150 56,6%	115 43,4%	265 100,0%
Σύνολο		685 69,8%	297 30,2%	982 100,0%

Πίνακας 14

Συσχέτιση τάξης και άποψης για τη «μόδα» των καταλήψεων

Τέλος, η εξέταση και της τρίτης ανεξάρτητης μεταβλητής, του μορφωτικού επιπέδου των γονέων των μαθητών, κατέδειξε ορισμένες στατιστικά σημαντικές σχέσεις. Καταρχάς, το 31,3% των μαθητών που ο πατέρας τους έχει απολυτήριο δημοτικού δεν θεωρεί τη βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής αιτία καταλήψεων. Από την άλλη πλευρά, οι υπόλοιπες υποομάδες των μαθητών (με πατέρα με απολυτήριο γυμνασίου, λυκείου, ΑΕΙ-ΤΕΙ και μεταπτυχιακών) έχουν παρόμοια ποσοστά που κυμαίνονται από 21,2% ως 25,1%. Στις υπόλοιπες των περιπτώσεων δεν διαφάνηκαν στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία ασχολείται με το φαινόμενο των καταλήψεων των δημόσιων σχολείων. Πρώτο ερευνητικό ερώτημα της εργασίας ήταν η εύρεση των αιτιών που ωθούν τους μαθητές να προβαίνουν στην πράξη αυτή. Εντοπίστηκαν και ομαδοποιήθηκαν τρεις άξονες: πρακτικοί λόγοι που σχετίζονταν με την καθημερινότητα των μαθητών, εσωτερικοί λόγοι ιδεολογίας και πολιτικής τοποθέτησης και εξωτερικοί λόγοι άσχετοι με την εκπαιδευτική πράξη, όπως η «μόδα», η ευκαιρία για ξεκούραση και η υποκίνηση από εξωσχολικούς παράγοντες. Διαφάνηκαν ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα τα οποία δείχνουν ότι οι καταλήψεις των σχολείων κάθε φθινόπωρο δεν υποκινούνται από πολιτικά και ιδεολογικά κίνητρα, αλλά είναι μάλλον μία προσπάθεια εκ μέρους των μαθητών να ευαισθητοποιήσουν την κοινή γνώμη για τα καθημερινά τους προβλήματα.

Ένα δεύτερο ερευνητικό ερώτημα της έρευνας αυτής αποτελούν οι διαφοροποιήσεις όσον αφορά το φύλο των μαθητών, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και την τάξη στην οποία φοιτούν. Φαίνεται ότι τα κορίτσια προβληματίζονται για πιο ρεαλιστικά και καθημερινά θέματα από τα αγόρια, δεδομένου ότι προβάλλουν ως κύριες αιτίες των καταλήψεων τη βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής των σχολείων και την ανάδειξη των προβλημάτων της δημόσιας εκπαίδευσης (Παπαδοπούλου, Σταμοβλάσης, & Τσαλίκης, 2012). Σε αντίθεση, τα αγόρια κατά κύριο λόγο προβάλλουν πιο «αφηρημένες» αιτίες που έχουν να κάνουν με την αμφισβήτηση του υπάρχοντος κατεστημένου. Τέλος, ενδιαφέρον εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι οι μικρότεροι μαθητές επιλέγουν τις καταλήψεις ως τρόπο διαμαρτυρίας έχοντας ως στόχο την προβολή των αιτημάτων τους και τη βελτίωση της καθημερινότητάς τους. Αντιθέτως οι μεγαλύτεροι μαθητές, παρόλο που θεωρητικά είναι πιο ώριμοι, ισχυρίζονται ότι οι καταλήψεις των σχολείων είναι μάλλον μία μόδα χωρίς ουσιαστικά αιτήματα. Στα ίδια περίπου συμπεράσματα κατέληξαν και άλλες σχετικές έρευνες, οι οποίες επιπλέον είχαν ως συμπέρασμα το γεγονός ότι οι καταλήψεις αποτελούν μία «αφηρημένη άρνηση», μία αντίδραση που υποσκάπτει τα θεμέλια του εκπαιδευτικού συστήματος από κάποιες συγκεκριμένες ομάδες μαθητών κυρίως των τελευταίων τάξεων, που τις περισσότερες φορές δεν έχουν συγκεκριμένα αιτήματα, αλλά, όντας κουρασμένοι από την καθημερινή προσπάθεια, καταλαμβάνουν τα σχολεία τους με στόχο την ξεκούραση (Γκότοβος, 1996· Κελαπνίδης, 2012, σ. 313).

Σε γενικές γραμμές, το συμπέρασμα της έρευνας αυτής συνάδει με ευρήματα παρόμοιων ερευνών για το γεγονός ότι υπάρχει μία σύγχυση εκ μέρους των μαθητών για το σκοπό των καταλήψεων (Holland, 1999· Κελαπνίδης, 2012). Οι μαθητές δεν γνωρίζουν ότι οι καταλήψεις των δημόσιων σχολείων είναι παράνομες πράξεις (Γκότοβος, 1996). Χωρίς να παραβλέπεται το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές οι καταλήψεις είναι

προϊόν αποφάσεων μειοψηφιών, δεν φαίνεται να υπάρχει συνοχή ανάμεσα στους μαθητές και οι λόγοι μπορεί να εκτείνονται από βαθιά πολιτικό-ιδεολογικούς μέχρι και ευκαιρίας για ξεκούραση (Easton & Dennis, 1980· Παπαιοκονόμου, 2015β). Το καίριο ερώτημα, το οποίο μπορεί να αποτελέσει θέμα άλλης έρευνας, είναι γιατί οι εκπρόσωποι του εκπαιδευτικού συστήματος ενόψει των καταλήψεων που σύμφωνα με το νόμο είναι μία παράνομη ενέργεια δεν αντιδρούν σε κανένα επίπεδο –από τον υπουργό ως τον καθηγητή του Λυκείου– και γιατί δεν επιβάλλουν ως όργανα της πολιτείας τις κυρώσεις που προβλέπουν οι νόμοι.

Βιβλιογραφία

- Barnes, S., & Kaase, M. (1979). *Political action. Mass participation in five western democracies*. Beverly Hills: SAGE.
- Blackledge, D., & Hunt, B. (1995). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης* (Μ. Δεληγιάννη, Μτφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Easton, D., & Dennis, J. (1969). *Children in the political system*. New York: The Free Press.
- Easton, D., & Dennis, J. (1980). *Children in the political system: origins of political legitimacy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Γκότοβος, Α. (1996). *Καταλήψεις: Ανορθόδοξες μορφές μαθητικής διαμαρτυρίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δεμερτζής, Ν., & Σταυρακάκης, Γ. (2008). *Νεολαία: ο αστάθμητος παράγοντας*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Δουζίνας, Κ. (2011). *Αντίσταση και φιλοσοφία στην κρίση. Πολιτική, ηθική και στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Holland, J. (1999). Μελετώντας τη νεότητα: Έρευνες για το φύλο και τη νεανική ηλικία στη Μεγάλη Βρετανία. Στο Β. Δεληγιάννη & Σ. Ζιώγου (Επιμ.), *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός* (σσ. 245-284). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Hyman, H. (1959). *Political socialization*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Καλογιαννάκη, Π. (1990). Πολιτική κοινωνικοποίηση και σχολείο. Σημειολογική προσέγγιση και προβληματική. *Νέα Παιδεία*, 54, 48-60.
- Καρακατσάνη, Δ. (2004). *Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κελπανίδης, Μ. (2012). Καταλήψεις σχολείων από μαθητές και μαθήτριες ως συνέπεια αδύναμων πολιτικών και εκπαιδευτικών θεσμών. Πανελλαδική έρευνα σε 8.335 μαθητές δημοσίων λυκείων. Στο Α. Τριλιανός, Γ. Κουτρομάνος, & Ν. Αλεξόπουλος (Επιμ.), *Η ποιότητα στην εκπαίδευση: Τάσεις και προοπτικές. Πρακτικά συνεδρίου* (σσ. 310-321). Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Kim, Young-Choul (2007). Unconventional political participation in the new democracies during the 1990s: Poland, Mexico, South Africa and South Korea. *The Journal of Asian Studies*, 74, 234-249.
- Μπιτσάκη, Τζ., & Τσαγγάρη, Σ. (2000). *Πολιτική κοινωνικοποίηση*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Μυλωνάς, Θ. (1998). *Κοινωνιολογία της ελληνικής εκπαίδευσης. Συμβολές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (1998). *Κοινωνικοποίηση: Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου*. Αθήνα: Gutenberg.

- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1985). Στοιχεία για τη μελέτη της πολιτικής κοινωνικοποίησης του εφήβου στην Ελλάδα. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 23, 23-31.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1987). *Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας. Πολιτική κοινωνικοποίηση στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παπαδοπούλου, Α., Σταμοβλάσης, Δ., & Τσαλίκης, Κ. (2012). Φύλο και συμμετοχή στις καταλήψεις των σχολείων: διαφέρουν οι συμπεριφορές των αγοριών και των κοριτσιών; Στο Α. Τριλιανός, Γ. Κουτρομάνος, & Ν. Αλεξόπουλος (Επιμ.), *Η ποιότητα στην εκπαίδευση: Τάσεις και προοπτικές. Πρακτικά συνεδρίου* (σσ. 341-352). Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Παπαναούμ-Τζίκα, Ζ. (1989). *Πολιτική κοινωνικοποίηση και σχολείο*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Παπαϊκονόμου, Α. (2011). *Ο ρόλος και ο εαυτός (self): Η κεντρικότητα του εκπαιδευτικού ρόλου για τη συγκρότηση του εαυτού* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Παπαϊκονόμου, Α. (2014). *Μια κοινωνιολογική θεώρηση του ρόλου του εκπαιδευτικού στη διδακτική πράξη*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Παπαϊκονόμου, Α. (2015α). Οι στάσεις των μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απέναντι στη λειτουργία των μαθητικών κοινοτήτων. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 4, 54-71.
- Παπαϊκονόμου, Α. (2015β). Η πολιτικοποιημένη διαμαρτυρία στα πλαίσια της πολιτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: εμπειρική προσέγγιση σε σχολεία της Κεντρικής Μακεδονίας. *Παιδαγωγική: Θεωρία και πράξη*, 8, 46-59.
- Παπαϊκονόμου, Α. (2016). *Σχολείο, πολιτική και πολιτικοποίηση: Θεωρία και έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Πεχτελίδης, Γ. (2011). *Κυριαρχία και αντίσταση. Μεταδομιστικές αναλύσεις της εκπαίδευσης*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Παραϊκονομου, Α. (2015). Political apathy among adolescent Greek pupils: Empirical research. *Parygi*, 4, 237-249.
- Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Χρυσσοτομίδου, Φ. (2007). Η Μεθοδολογία των προγραμμάτων ΠΕ στη μέση εκπαίδευση στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής και της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας 1977-2007. *ε-Περιοδικό Επιστήμης και Τεχνολογίας*, 5, 19-29.